

İlm-i Tarih, Sıdk-ı Nübüvveti Muhammediyye'yi Cenâb-ı Peygamberin Suret-i Neş'et ve Zuhuruyla İsbât Eder

BABANZADE AHMED NAİM (1872-1934)*

SADELEŞTİREN: Araş. Gör. Dr. MURAT GÖKALP

Şu makalemizde, zaman-ı bi'set-i Muhammediyye'de akvâm-ı âlemin hâl-i tarihîsini bilcümle tafsîlâtıyla tasvîr ederek, başite-i meskûnu serâser telvîs eden seyyiâtı ortadan kaldırıp insaniyete yakıtır, insanları hazîz-i mezelletten evc-i rif'ate çıkarır, ıslâh-ı âlem etmek meziyetini hâiz bir dîn-i mübîn-i semâvî'ye ne derece muhtaç olduklarından bahsedecek değiliz. Bahsimizin bu kadar tafsîlâtı istîfâb edecek vüs'ati yoktur. Biz yalnız o devirde gelen müverrihînin bilittifak taht-ı tasdîkinde olup isbâtı sadedinde olduğumuz maksad-ı âlîyi tenvîre salih izâhât-ı muhtasara ile iktifâ edeceğiz.

Zuhûr-u İslâm'ın bidayetinde âlem-i medeniyette fermân-revâ olan hükümetler Roma İmparatorluğu ile İran'daki hükümet-i Sâsâniye idi. Bunlar Arabistan kıtasını sağından solundan ihâta edip en mühim yerleri üzerinde bir hakk-ı hakimiyet ve metbû'iyetleri vardı. Bu iki devletin biri hâkime-i Garb, diğeri hâkime-i Şark olup revâ-i zemini bir türlü paylaşamadıklarından daima yekdiğeri üzerine ihrâz-ı galebe ve tefevvukla uğraşır ve bu uğurda her iki taraftan bir çok kanlar dökülüyor, bir çok mallar telef olur, bir çok hân mânlar sönerdi. Yekdiğeriine düşman ve beynlerinde biri Mesîhî, diğeri Mecûsî olmak gibi bir tehâlûf mevcut olmakla beraber yine hakikatte Şark ile Garb hemhâl ve hem-ayâr idi. Her iki tarafta da israf ve sefâhat ve bunlardan mütevellid âdât-ı kabîha derece-i kusvâ-yı rezalete çıkarak fitrat-ı selîmeyi iğrendirecek seyyiât hoş görülürdü. Her iki tarafta da rüesâ-yı dîn halkı iğfâl ile mallarını gasb etmek ve şahıslarını hevesât-ı nefsânîyeleri uğrunda istihdâm eylemek için dinî gayet müessir bir alet ve âdetâ bir dâmgâh-ı dalâlet ittihaz

* *Surât-ı Müstakîm* (1324/1908), sayı: 10 (s. 153-154), 11 (s. 172-173), 15 (s. 232-233) ve 19 (s. 296-298). 10. sayıdaki makalede yazar ismi tasrih olunmamakla birlikte, konu bütünlüğü ve dil üslubu, bu makalenin de Ahmed Naim'e ait olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Yayına hazırlayan: Arş. Gör. Dr. Murat GÖKALP, Fırat Ü. İlahiyat Fak., muratgokalp70@hotmail.com; Transkribe edilen bu metnin bazı kelimelerinin anlamları son sayfada verilmiştir.

ederek avâm-ı nâsı mertebe-i hayvâniyete kadar tenzîl etmişlerdi. Bu derecedeki halk kendi mahiyet-i ulviyyelerini, sebab-i hilkatlerini, bu âlemdeki vazife ve hizmetlerini taharrîye, taallüme bile lüzum görmeyerek kendilerini rüesâ-yı dîn ve tabakât-ı ilmiyye ricâlinin hevesât-ı nefsânîyye ve şehvânîyyesine hizmet için yaratılmış kıyâs ve itikadında bulunurlardı. Böyle bir itikad-ı bâtıla kapılarak teskîn-i hevesât-ı nefsânîyyelerine yarayan bir hiss-i dindârâne ile nüfûz ve tasallutlarının galib ve pâydâr olmasına hizmet eden bu cemm-i ğaffr cühelânın elbette günün birinde akıllarına danışıp kendilerine ilkâ olunan efkâr-ı dîniyyenin butlânına kâil olacakları, din namına gerden-i inkıyâdlarına atılan rakabe-i mezelleti silkip atacakları, hakkın bâtıla, aklın vehme, basîretin amâyâya galebe edeceği rüesâ-yı merkûmenin hatırına geldikçe sermaye-i menâfii ellerinden alacak olan bu saati tehir için ebsâr-ı basîrete karşı evhâm ve dalâletten mürekkeb sehâib-i mazleme icadına, akıllara karşı ebâtıl ve hurâfâttan mensûc perdeler germeye çalışırlardı. Nûr-i fitratı bu karanlıkların içinde boğmak isterlerdi. Akıl adüvv-i dîn ve hakikat, mahsûl-i aklî olan fikir ve nazarı – Kitâb-ı Mukaddes’i tefsire taalluk etmedikçe – en büyük cinayet gibi gösterirlerdi. Kitâb-ı Mukaddes’in hakk-ı tefsiri ise tağyîr ve tahrîfi kendilerine san’at ve âlet cerr-i menfaat ittihaz edeb rüesâ-yı dînin inhisarında olup, onu okumaya bile mezun olmayan avâm-ı nâs bu tefsîrâtı ne kadar bî-mânâ ve vicdanî iknâ’ meziyetinden maarrî olursa olsun kabul ve tasdike mecbur tutulurdu.

O zaman âlem-i medeniyeti işgal eden akvâmın derece-i marifeti, tarz-ı idaresi işte böyleydi. Bu hâl devam ede ede artık hakâik-i hikmet-i sâlifeden, bakâyâ-yı şerîat-ı hakîkiyyeden zihinlerde pek az bir şey kalmıştı. Usûl ve furû-i itikad hakkında o kadar şüpheler, o kadar hatalar kökleşti ki, akl-ı beşer doğruyu yanlıştan tefrik edemez, vicdân-ı beşer kendine karargâh-ı istirahat olacak bir penâh bulamaz oldu. Ehemmiyeti, o basit akıllarca da münker olmayan bu hâl-i elîmin sebab-i yegânesi, din ve daha doğrusu dinsizlik olduğu anlaşılıyordu. Fikirler tereddütten kurtulmak için - velev yanlış olsun – kendilerine irâe-i tarîf edecek bir delile muhtaç olduğunu hissediyordu. Bu şaşkınlıktan istifade, yolunu arayan uzmâ-yı dînin bir takımı fırsat-şikârâne bir mel’anetle yeni yeni dinler ihdâs etmeye, İbâhiyye, Dehriyye gibi harâb-ı âlemi müntec mezâhibi telkîn ve tervîc eylemeye başlamışlardı.

Âlem-i bedâvette yaşayan, nispeten mütemeddin sayılmayan Cezîretü’l-Arab ahalisine gelince, bunlar bir asıldan münşâib, bir nesilden müteferri’ oldukları halde, sâika-i cehâletle yekdiğerine hasm-ı cân olmuş kabâil-i muhtelifeye inkusâm etmişlerdi. Cümlesi hissiyât-ı nefsânîyyeye, hevesât-ı behîmiyyeye mağlub idi. Her kabilenin en büyük medâr-ı fahri ve mübâhâtı ekârib ve hişânından olan diğerkabile ile cenk etmek, kanını dökmek, kadınlarını sebbî etmek, mallarını selb etmekten başka bir şey değildi. Hükümet yok, şeriat yok, ihkâk-ı hak için kuvvetten daha sâlim bir kanun-ı muaddilet mefkûd. Akvâm-ı sâirenin kâffesine takaddüm eden zekâ-yı fitrî-i hârikulâdeleriyle beraber ilim ve marifet, din ve şeriat namına bir şey bilmezlerdi. İçlerinden kitabî veya muvahhid-i hakîkî olanlar yüz binde bir derecesinde ekall-i kalil

idi. Velew gayet âdî olsun okuma, yazma bilenlerin miktarı beş on kişiyi tecâvüz etmiyordu. Fesâd-ı itikad hususunda putperestliğin o kadar şenî bir derekesinde idiler ki, dekkâik-i san'ata büsbütün bîgâne olan o kaba elleriyle yapıp taptıkları ma'budlar meyânında helvadan da sanem yaptıkları, bu sûret-i helvâyîyi ifâ-yı taabbüdden sonra karınları acıkınca tatlı niyetine yedikleri olurdu. Fesâd-ı ahlâkları ise, fesâd-ı itikadlarından geri kalmazdı. İleride âr-i reziletlerinden veyahut bâr-i maîşetlerinden kurtulmak için kızlarını hengâm-ı tuffüliyetlerinde diri diri gömmek merdâne bir hareket sayılırdı. Bir taraftan da fuhşiyât, şîme-i iffete hiçbir kadîr ve kıymet bırakmayacak derecede çoğalmıştı. Herkes hevâ ve hevesi peşinde koşar, his ve zevkından başka bir mi'yâr-ı fazilet bilmezdi. Sehâ, va'de vefâ, mihmânperverlik gibi o kavmin mahsûsâtından olan bazı fezâile gelince, bunlar âbâ u ecdâddan mevrûs bir takım mehâsin-i kavmiyyeden iken, yine tekâsür ve tefâhur gibi makâsîd-ı redîe ve deniyyeye vesile ve âlet ittihaz edildikleri için vaz'-ı asflerindeki dil-âşûbu muhafaza edemeyerek ahlâk-ı mezmûme-i câhiliyye derekesine tenezzül ediyordu.

Gerek mehd-i İslâmiyet'teki ve gerek etrafındaki akvâm-ı âlemin kâffesinde – bâlâda tasvir edildiği veçhile – ravâbıt-ı ictimâiyye gevşemiş, nizam ve intizamdan eser kalmamış iken, dîn-i mübîn-i İslâm'ın olanca ulviyetiyle, olanca revnak-ı harûd-sûziyle nûr-i efşân tecellî olması, halka kendilerinden eşfak bir Rabb-i Rahîm'in lutf-i azîm-i cihânperveri, ilhâm-ı mu'ciz-i hakikat-güsteri değildir de nedir?

Akîdesinde, emrinde, nehyinde, va'dinde, vaîdinde, tebşîrinde, inzârında, ahbârında, hâsılı her şeyde sadık ve mükemmel olan böyle bir din, mahkûm-i acz olan beşerin muhteriatından, bir insanın tasnîâtından olabilir mi? İnsaf edelim. Kim bilir kaç yüz asırlık telâhuk-i efkâr mahsûlâtını, netâicini birden ortaya saçan, hükemâ-yı kadîme ve cedîdenin zübde-i ma'lûmâtını zâtlarında cem' eden bu yirminci asır filozofları neden - eslâfın bunca tecâribine vâkıf oldukları, ıslâh-ı âleme bu kadar özendikleri halde – mensûb oldukları akvâmın seyyiât-ı ictimâiyyelerine fiilî ve amelî bir çare-i müessir bulup tatbik edemiyorlar?

Halbuki şeriat-ı İslâmiyye yalnız kavim-i Arab'ı değil, bütün âlemi ıslâh etmek davasıyla ortaya çıkıp, bu davasını alâ rûûsi'l-eşhâd isbât etti, hâlâ da ediyor. Ulûm-i sahîha bu davasında ilâ yevmi'l-kıyâme sâdik olacağını da gösteriyor.

Bir kere düşünelim, imdâd-ı İlâhî, ilhâm-ı Rahmânî olmasa mümkün müdür ki zulümât-ı cehl ve işrâk içinde hurşîd-i tevhid ve irfan doğsun da, o zulmetleri nûrda kalb etsin? Mümkün müdür ki, çirkâbe-i cihân-ı âlâ-yı seyyiât içinde zülâl-i hasenât-ı nebeân etsin de tathîriyyete muvaffak olsun?

Feyz-i te'dîb-i Rabbânî olmasa kâbil midir ki, edeb ve terbiye namına bir şey bilmeyecek derecede deşt-peymâyı bedâvet olan bir kavim bir rub' asırdan az bir zaman içinde sath-ı gazâda, fezâilde, maâlîde, nizâm-ı ictimâiyyede kendisiyle hem-ayâr olacak mütemeddin bir kavim bulamasın? Bütün âlem; diyânetçe, ilim ve marifetçe medeniyetçe, siyasetçe hâl-i tedenniyyedeiken bir asır içinde nev'-i beşere mürebbi-i a'zam ve müceddid-i nizâm-ı benî Âdem

kesilsin? Bir mahşer-i ukûl ve kulûba dönmüş olan âlem-i insaniyyete nefh-i sûr-i adl ve hakikat ederek asla fenâ bulmayacak, cihan cihan oldukça pâ-yidâr olacak cerâsîm-i hayat-ı câvidânîyi hars ve isbât eylesin?

Dinimizin dîn-i Semâvî, şer'imizin şer'-i İlâhî olduğunu nev'-i beşerin fâti-ha-i saâdet ve ikbâli demek olan nüzûl-i Kur'ân-ı Azîmi's-Şân'ın şeb-i yeldâ-yı fetret ve şekâvete subh-ı sâdık gibi hâtîme çektiğini anlamak için yalnız bu hakikat-i tarhiyyeye nazar-ı im'ân ve ibretle bakmak kâfidir. Lâkin müddeâ-mızı daha ziyade tenvîr için Fahr-i Kâinât ve Eşref-i Mevcûdât (sallâllâhu aleyhi ve selem) Efendimiz Hazretleri'nin sûret-i zuhûr ve neş'et-i risâletpenâhîlerini de velev muhtasaran olsun tettebbu' edelim.

SIDK-I NÜBÜVVET-İ MUHAMMEDİYYE'NİN TÂRİHEN SÜBÛTU

O Rasûl-i Ümmî-i Kureşî, Fil Senesi Rebî'ulevvel'inin on ikinci gecesi (20 Nisan sene 571) Mekke-i Mükerrreme'de yetim olarak şerefbahş-ı âlem-i vücûd oldu. Henüz rahm-i mâderde iken peder-i büzürg-vârı Abdullah vefat ederek metâ'î dünya nâmına beş deve ile birkaç koyun ve bir cariye ibaret - ve bir rivayete nazaran bundan da az - bir miras bırakmıştı. Sinn-i âlîsi altıya varınca valide Âmine binti Vehb (b. Abdî Menâf b. Zühre b. Kilâb) dahi vefat ederek emr-i infâk ve iâşesini cedd-i âlîsi Abdulmuttalib deruhde etti. İki sene sonra Abdulmuttalib dahi vefat edince, maişetine tekeffül-i hizmet-i mübeccelesi ammi Ebû Tâlib'e intikal eyledi. Ebû Tâlib, şehâmet ve keremle mevsûf meziyyât-ı âliye ashâbından bir zât idi. Lâkin fakr u zarûreti kendi ailesinin bile idaresine güç kifâyet ediyordu. Zât-ı akdes-i risâletpenâhî ise (sallâllâhu aleyhi ve sellem), zâhir halde amcazâdelerinden ve kavm u kabilesi sibyanından fark-sız idi. Bir fark-ı zâhirî aramak lâzım ise, o da; Zât-ı pâk-i nübüvvet-penâhîlerinin, anadan da, babadan da mahrûm bir yetim olması, metâ'î dünyadan kendisi mahrûm olduğu gibi, emr-i iâşesini deruhde edenlerin de behremend olamaması, başkası için ni'met sayılan mürebbî ve mühezzib hakkı nâmıyla dûş-ı minnetinde bir hak bulunmaması idi.

İbâdet-i evsâna alışmış komşular, şûrezâr-ı câhiliyetten yetişmiş refikler, evhâma tâbî nigâhbânlar, hizmet-i esnâm ile müftehir ekârib arasında bulunduğu halde akıl ve kiyâseti, edeb ve fazileti, ahlâk-ı marziyyesi, kemâlât-ı insaniyyesi günden güne mütezâyid, nâsiyesinde tâbiş-nümâ olan sitâre-i fîrûzân-ı maâlî, ânen fe-ânen mütesâid oluyordu. Her hâl ve şânı, hilkatene bir misli daha yaratılmamış bir insan-ı ekmel, âlem-i insâniyyeti hâksâr-ı mezelleten âsümân-ı maâlîye is'âd şânından olan bir kâmil-i bî-bedel olduğunu erbâb-ı dikkate gösteriyordu. Kemâlât-ı ahlâkiyyesini inkâr eden bulunmazdı. Herkes kendisinde nüfûs-i beşeriyyenin idrâk edemeyeceği bir meziyyet, hiçbir kimsenin erişemeyeceği bir ulviyyet olduğunu hissediyordu. Emîn-i vahy-i İlâhî olmazdan evvel, kavm u kabilesinin emîni olmuştu. Mekke sükkânı beyninde ne zaman bir ihtilâf zuhûr etse, "Muhammedül-Emîn" in (sallâllâhu aleyhi ve sellem) sözü faysal-ı sâdık-ı adâlet, nass-ı kâtr-ı hakikat diye telâkki olunurdu. Bir yetimin, bâ-husûs fakir bir ailenin muâvenetiyle geçinir bir yetimin, kendiliğinden bu mertebe-i bâlâterîn-i kemâle vusûlü te'dîb-i İlâhî, terbiye-i Sübhânî ile değil de nedir?

Bir mektebe oldu kim müdavim: Allah idi zâtına muallim

El-hâsıl, Fahr-i Âlem (sallâllahu aleyhi ve sellem) Hazretleri, bütün kavim ve aşireti nâkus iken kâmil, cümlesi insâniyyetin derekât-ı vâ-pesîninde yuvarlanırken a'lâ-yı illiyyîn-i kemâle vâsıl, hepsi ümid-i necât ile sanemler arkasında dolaşırken muvahhid-i hakbîn, kâffesi niza' ve ihtilâfa hâhişger iken müsâlemet-güzîn, onlar evhâm ve hurâfâta mağlûb iken sahîhu'l-i'tikâd, onlar hayır nedir bilmezken tab'an mâil-i hayr ve dâd olarak sinn-i kühûleti bulmuş idi. Bütün halk hakikatten büsbütün gâfil iken, hakikat bütün kemâliyle, bütün revnak ve cemâliyle kalb-i mübârekini penâh-i istikrâr ittihâz etmişti. Halbuki bakılsa, onun gibi fakir doğan, yetim büyüyen, ümmî yetişen bir kimse, kendisini irşâd edecek bir kitâb olmazsa, îkâz edecek bir üstâz bulunmazsa, ona küçük büyük her işte mu'în ve zahîr olacak bir kuvvet imdâd etmezse, bidâyet-i neş'etinden zamân-ı kühûletine kadar etrafında ve bâ-husûs ekârib ve akrânından ne görürse nefsi ona meyl etmek, ne iştirirse akıl ve fikri onunla müteessir olmak tabîi değil midir? Bu hâl-i hârik-nümâsı, bir nefes-i Rahmânînin mahsûl-i te'yîd ve terbiyesi olmasaydı, hiç olmazsa - yine o devirde yetişen "i'tikâd-ı hanîff" ashâbından birkaç kişide olduğu gibi - evvel-be-evvel kavminin akîdesi üzere neş'et eder; onların mezheb-i bâtulına sülûk eyler de, akli mertebe-i kemâle varıb icâle-i fikr ve nazara kâdir olduktan sonra, şehrah-ı hidâyette gördüğü delîl ve burhâna istinâden dalâletten rücû' eder, emr-i i'tikâdda efrâd-ı kavmine mütâbaattan ferâğat eylerdi.

Lâkin bu kâide-i tabîiyye, hakk-ı risâletpenâhîlerinde cârî olmadı. O, "Rahmeten li'l-âlemîn" müsebbihasıyla tevhide işaret ederek, nişâne-i abdiyyet olmak üzere secde-i tazarru'a kapanarak zînet-bahş-ı âlem-i şühûd oldu. Hayatının ilk gününden beri putperestlikten nefret ederdi. Tufûliyyet-i ûlâsında bile hüsn-i i'tikâd ile hüsn-i ahlâka nümûne-i imtisâl idi. Akîdece rey b u iştibâh, etvâr u eskâr; hissiyyâtça meyl-i günah, akıl ve kalbine rehyâb-ı takarrüb olamamıştır.

[Ve vecedeke dâllen fe-hedâ - ("Şaşırılmış bulup da yol göstermedi mi?", Duhâ, 93/7.)] âyet-i kerîmesi, hakikate müstenid olan bu müddeâmızı tevhin etmez. Bidâyet-i hâlinde (hâşâ) bir i'tikâd-i fâsidi var iken, sonradan nâili hidâyet olduğunu, veyahut muahharan tashîh-i ahlâk eylediğini imâ etmez. Kitâbullah'tan böyle bir mânâ çıkarmak - hakk-ı risâlette olduğu gibi - hakk-ı ulûhiyyette de iftira ve bühtândır. Buradaki "dalâl", rehyâb-ı hidâyet olmayanları tahlîsa yol arayan, helâk olmak üzere bulunan erbâb-ı dalâleti kurtarmaya çare düşünen ehl-i ihlâsın kalbine müstevlî olan hayrettir. Halka kendilerinden daha raûf ve rahîm olan Rasûl-i Ekrem (sallâllahu aleyhi ve sellem) Efendimiz Hazretleri de, bütün âlemi irşâd etmek, onları tarîk-i hakkı irâe ile is'âd eylemek için, dü-çeşm-i basîretle şehrah-ı selâmet arıyordu. Tâkat-fersâ-yı himmet-i beşer olan böyle bir emr-i azîmi kendiliğinden, hem de yalnız başına hayyiz-i f'le çıkarmanın imkânsızlığı kendisini müstağrak-ı vелеh ve hayret etmişti. Lâkin cânib-i Hak'tan hil'at-ı vâlâ-yı risâletle mazhar-ı istifa ve imtiyâz buyurulunca, vahy-i îlâhî ile tellkîn-i şer'iate me'mûr edilince, bu hayreti zâil oldu. Ancak şân ve himmet-i Muhammedîsine çeşbân olabilen vazîfe-

il mukaddeseyi bi-hakkın ifâ etti. Âyet-i kerîme'deki "hidâyet" de işte budur.

Sadede avdet edelim:

Hazret-i Rasûl (sallâllahu aleyhi ve sellem), kavminin aġniyâsından sayılan Hazret-i Hatice'nin (radıyallahu anhâ) emvâlini tarîk-i ticaretle tenmiye etmek ve muahharan ona zevc olmak sûretiyle defî ihtiyaç ve zarûrete muvafak oldu. Min tarafillah, yed-i mübârekine tevdi' buyurulan makâlîd-i hayr ve bereket sayesinde semere-i sa'yinden iktisâb eylediġi servet ü sâ mân ile refah ve râhat hususunda e'âzım-ı kavminin hiçbirinden geri kalmamak elinde idi. Lâkin onlar gibi hutâm-ı dünyâyâ aldanmadı. Bu âlem-i yekrûzenin ârâyiş-i dîde-firîbine mağrûr olmadı. Bilakis sinn-i âlîsi terakkî ettikçe, umûmun mecbûl olduġu arzû-yı tereffüh ve tene'umdan firân artıyordu. Melekût-ı semâvât ve arzı nazar-ı murâkabe ile temâşâ ve dakâyık-ı san'at-ı Rabbâniyyeyi, rekâyık-ı hikmet-i İlâhiyyeyi taharrî ve tedkük için vahdet-güzîn olmak, hem kavmini hem de bütün âlemi giriftâr oldukları girdâbe-i mezelletten tahlîs gibi bir emel-i ulvî-i Hüdâ-pesendâneye muvaffakiyyet recâ ve niyâzıyla, bâr-gâh-ı Zül-Celâl'e dest-güşâ-yı münâcât olmak hususundaki meyl-i vicdanîsine bir türlü mukâvemet edemiyordu.

Onun kalbinden başka nev'i beşerden hiçbir kimsenin kalbine sığmayan o azm-i metîn, hiçbir kimsenin ruhunu müşâfehesine lâıyk bulmayan o sırr-ı mübîn, nihâyet intişâr-ı nâsûtiyyeti yırtarak, avâlim-i gaybın hicâblarını yarak, sevk-i ilhâm-ı İlâhî ile araya araya kapısına, burç ve bârûsına yaklaştığı âlem feyzâ-feyz-i envâra girdi. Mâsiva'llah'a bir an için olsun mahrem olamayan, daima Kâ'be-i envâr-ı tecellî olan kalb-i tâbnâkı, nihayet mehbî-i vahy-i Hüdâvendgâh-i hitâb-ı kibriyâ oldu. Vücûd-ı akdesi, mazhar-ı ekmel-i tecelliyât-ı Sübhânî, sadr-ı pâki mücellâ-yı ilm-i ledünnî oldu. Miftâh-ı "İfî maa'llah" ile Hakkın bilcümle esrâr-ı nihânına âşinâ oldu. Deycûr-ı âlem, misbâh-ı cevâmî'l-kelimi ile rûşenâ oldu. İnsanlara benzemekten münezzeħ bir insan oldu. Hâsılı Nebiy-yi âhir zaman oldu.

Kütüb-i siyerde mestûr olduġu üzere vahy ve bi'setin mebdei işte bu oldu. Dîn-i hakka da'veti emr-i İlâhîye müstenid bir me'mûriyet, terki gayr-i mümkün bir vazife ve mecbûriyet idi. Böyle olmasa, kavminin dalâlette olduġunu bilip dururken kırk sene intizâra ne ihtiyacı vardı? Bu da'vet, hubb-ı riyâset, taleb-i mülk ve saltanat için de değildi. Âbâ u ecdâdı içinde hiçbir melik yok idi ki, mülk-i maġsûbunu istirdâd etmek hatırına gelsin. Kezâlik, kavminin menâsıb-ı mülk ve saltanata hiçbir arzusu, içlerinden herhangi bir ferdin tahakkümüne tahammülü yok idi ki, bunları fermânına râm edebilsin. Onlar devr-i İbrahim ve İsmail (aleyhimâ's-selâm)'den beri neslen-ba'de-nesl muazzez ve muhterem tanıdıkları Harem-i Beytullah'a mücâveret ve Ka'be-i Muaz-zama'ya hizmet şerefiyle kanaat eder bir kavim idiler ki, cedd-i büzürg-vâr-ı nübüvvet-penâhî Abdulmuttalib'in Fil Vak'asında Ebrehe'ye verdiġi cevab-ı meşhûr da buna delîl-i muknî'dir. "Ebrehetü'l-Eşrem" nâmıyla iştihâr eden bu Habeşli kumandan, intikam kasdıyla Arab'ın ma'bed-i umûmîsi "Beytü'l-Harâm"ı, puthânesi ve bilhassa Kureys'in müntehâ-yı fahr ve mübâhâtı olan Ka'be'yi yıkmak üzere civâr-ı Mekke'ye kadar gelmiştir. Askeri, civarında otlayan

develeri iğtinâm ettiler ki, bunlar meyânında Abdulmuttalib'in de iki yüz kadar devesi vardı. Abdulmuttalib, Kureyş'ten birkaç kimseyi mustashiben Ebrehe'nin nezdine gitti. Niçin geldin? suâline, "develerimi istemek için" cevabını verdi. Ebrehe, böyle mühim bir zamanda, böyle büyük bir felâket içinde, reis-i kavm iken bu kadar dûn-ı himmet görüldüğünden, matlûbunu bu kadar cüz'î bir menfaat-i şahsiyyeye hasr eylediğinden dolayı kendisini muâheze etti. O da cevabında; "Ben develerin sahibiyim. Beytullah'a gelince, onu da sahibi himaye eder." dedi.

İmdi düşünelim; şeref ve haysiyetçe bütün kabâil-i Arab'a tefevvuku umûmun taht-ı tasdikinde bulunan Kureyş'ten Abdulmuttalib gibi bir reisin, kavmi beyrinde hâiz olduğu o haysiyet ve i'tibâr ile, o vak' ve mekânle yine böyle bir hasm-ı eledde mukabele için etbâ'ını (eğer etbâ' demek sahîh ise) harbe sevk edecek kadar nüfûzu olmazsa, Hazret-i Muhammed (sallâllahu aleyhi ve sellem) gibi "el-Fakru Fahrî"* zemzemesini unvân-ı mübâhât ittihâz eden bir zâtın te'sis-i saltanat ve hükûmet edebilmesi nasıl mümkün olabilir?

Ma'lûm olduğu üzere, öteden beri hükûmet teşkil eden ricâl-i siyâset, dai-ma mensûb oldukları kavmin isti'dâdını gözeterek ondan istifade etmek, efkâr u hissiyyât ve âdât u i'tikâdâtına - velev cebr-i nefis ederek - tarafdâr görünmek, maksadlarına hâdim olabilecek kimseleri ya para ile veyahut âtiyen tevcih-i menâsıbla itmâ' etmek, husûl-i maksada mâni' olabilecekleri birer sûretle vücûdlarını izâle etmek, maksad-ı hakîkilerini bidâyet-i emrde türlü küçüklüklerle setr ederek mürâilîk derekâtına inmek sûretiyle, te'mîn-i muvaffakiyyet edebilmişlerdir. Bu, cem'iyât-ı beşeriyyenin kâffesine hâkim bir kânûn-ı tabîi-yi lâ-yeteğayyerdır. Hazret-i Rasûl'ün (sallâllahu aleyhi ve sellem) ise, ne tarafdâr peydâ edebilmek için kimseyi tamâ'a düşürecek malı, ne de kendi nefsi için kimseye îrâs-ı zarar etmeğe meyli vardı. Bilakis giriftâr-ı ezâ ve mihnet edildikçe, "Yâ Rab! Bunlara hidâyet eyle. Zira dîde-i basîretlerini perde-i gaflet bürümüş" diye gizli gizli münâcât eylerdi. Kavminin isti'dâdı ise, ferd-i âferîdeye inkıyâd ve mutâvaata müsâid değildi. Hele ikâme-i hüccet ve te'yîd-i da'vet için Kelâmullâh olmak üzere telkin eylediği sözlerin çoğu - sahte ma'budları tahkirden, esnâmı tezlîlden, sünnet-i âbâ u ecdâda perestîş eden putperest Arab'a açıktan açığa körlük, sağırılık beyinsizlik isnadından ibaret olduğu için - o mağrûr ve ser-bâz kavmi tâ samîm-i kalbinden nasıl cerîhadâr ettiği, tilâvet-i Kur'ân edenlerin meçhûlü olmayan husûsâtıttandır. Binâenaleyh etrafında dâimiyyü'l-feverân bir bürkân-ı gayz ve adâvet vardı. Tâife-i Kureyş mu'insiz, zahîrsiz buldukları o Zât-ı Şerîfe reva görmedik ezâ ve cefâ bırakmadılar. Vekâyi'in hulâsaten tarz-ı cereyânı işte budur. Vesâil-i ma'kûsenin ise netâyic-i ma'kûse tevli'd edebileceğini kim teslim etmez?

* "Fakirlik benim iftiharımdır. (Ben onunla övünürüm.)" Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, nşr. M. Abdulazîz el-Hâlidî, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, I-II, Beyrut 1997, II/80 (no: 1833); Dervîş el-Hût, *Esne'l-Metâlib*, thk. M. Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutub'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 198 (no: 976); Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV. Yayınları, Ankara 2000, s. 402-3. [M.G.]

Demek ki da'vet-i Muhammediyye, te'sîs-i mebâni-i mülk ve saltanat için değil, takrîr-i esâs-ı şerîat için vuku' bulmuş. Eğer hâhişker-i câh ve mülk olaydı, şeklini telkîn eylediği hükûmet-i şer'iyye-i İslâmiyye bilcümle usûl ve fer'iyle cây-gîr-i istikrâr olduktan sonra, riyâset-i İslâmiyyeyi takdîm ve rüch-âniyyeti hiçbir Arab kabilesinin inkâr etmediği hânedân-ı âlîsinde ibkâ etmesine mânî' ne idi?

Ya (Hazret-i Sultân-ı Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tehâyâ) Efendimiz Hazretlerinin bidâyet-i bî'sette malı yok, câhı yok, askeri yok, a'vân ve ensârı yok, selîka-i şî'riyyesi yok, kimseden tahsîl ve tederrüs yok, yazısı yok, sihri hitâbetiyle teshîr-i kulûbda şöcreti yok, hâsılı avâm-ı nâsı celb için bir mevkî'i mahsûs kazanmasına, havâss beyninde bir mertebe ihrâz etmesine bâdî olacak zâhîren yedinde hiçbir vesilesi yok iken, kendisini kimsenin yetişemeyeceği o mevkî'i mümtâza çıkararak fehâmet-i iclâline karşı mülûk ve selâtüne boyun eğdiren ne idi? Bütün akvâmı irşâd etmeği, seyyiât-ı asr-dîdelerini salâha tebdîl etmeği, âleme nefh-i sûr-i hayât ederek kulûb-i meyyiteye taze can vermeği deruhde etmek derecelerinde uluvv-i himmet sahibi olmasına bâis ne idi?

İşte bu âlemin bozuk i'tikâdlarını düzelterek bir muallim ve mürşide, fâsid-i ahlâk ve âdâtı değiştirecek bir musliha muhtaç olduğunu inbâ etmek üzere kalbine min taraffillah ilkâ olunan bir ilm-i zarûriden, deruhde edeceği emr-i azîm-i tâkat-şikende nusret-i İlâhiyyenin kendisine mu'in ve zahîr olacağını, ba'îdü'l-menâl olan o emel-i ulvînin husûlüne nihayete kadar hâdim olacağını iş'âr eden nesim-i inâyet-i Rahmâniden, pîş u pesinde bir şems-i nûr-ı enver gibi parlayan, kendisini delîl aramak ihtiyacından muğnî kılan misbâh-ı vahy-i İlâhîden; a'vân u ensâr, sipâh u sipâh-sâlâr makamına kâim olan va'd-i sâdık-ı semâviden başka bir şey değildi. Şu'ûb ve kabâil-i âlemin kimi putperest, kimi âteşperest, kimi dehrî, kimi mânî, kimi yahûdî, kimi nasrânî iken, her biri diğerine benzemez avâid ve i'tikâdâta me'lûf ve tâbî' iken, cümlesini birden tevhîd, teşbîh ve ta'tîlden münezzehten olarak ta'zîm-i Rabb-i Mecîd'e - kimseyi imdâd ve muâvenetine çağırmadan, kimseyi bu emr-i azîme teşrîk etmeden - yalnız başına öyle bir kuvvet ve itmi'nân-ı kalb ile, öyle bir azm-i kaviyye-yi sâdık ile kıyâm etti ki, mebhût-i hayret olmamak mümkün değildir. Ve yek-demde döndü: "Evsânınızı terk edin. Âbâ u ecdâdınızın size tattığı ma'budları artık tanımayın" dedi. Lâhût ile nâsûtu birbirine karıştırıp girdâb-ı hasâr içinde serâsîme ve gümgeşte kalan müşebbiheyi, "Hak Teâlâ'nın münezzehten olduğu bu teşbihten, şân-ı ulûhiyyetine nâ-sezâ isnâdâtтан vaz geçiniz" diye ikaz etti. Nûr ve zulmeti, hayır ve şerri birer ilâh tanıyan sâneviyyeyi "bilcümle hâdisât-ı kevniyyeyi âlem-i vücûdda bîl-istiklâl mutasarrıf olan, şerîk ve nazîrden müte'âlf olan Vâhid-i Zü'l-Celâl'e isnâd ediniz. Yekdięerini mahvetmek lâzım gelen iki müsâvî kuvvet ve kudretin vücûdunu i'tikâd gibi bir küreyve-i butlâna düşmeyiniz" diye tahzîr etti. Tabî'iyûna baktı, onları da, enzâr-ı basîretlerini perde-i kesîf-i tabîatın mâverâsına doğru sevk ve icâleye, kâinatın medâr-ı kıyâmı olan sırr-ı vücûdu müşâhedeye teşvik ve terğîb eyledi. Bilcümle zevî'l-kavli kendine muhatab etti. Büyük küçük, ileri geri ne kadar insan varsa, hepsinin Hâlık-ı arz u semâvât ve Kâbiz-ı ervâh-ı mahlûkât

olan o Zât-ı Ecell ve A'lâ'nın kabza-i kudret ve ceberûtunda yeksân olarak serbe-hâk-i acz u meskenet olduklarını i'lân ve insanların yekdiğerlerine olan rüchân-ı hakîkîleri, yani nezd-i îlâhî'deki fazl u meziyyetleri takvâ ve tâ'atlarına göre olduğu sarâhaten beyân, Hâlık ile mahlûk arasına girmek, vesîle-i şefâat olmak gibi fuzûlî bir hizmeti kendiliklerinden deruhde eden rüesâ-yı rûhânîyenin bu hodgâmâne intihâli gayr-ı kâbil olduğunu, en büyük bir reis-i rûhânînin indallah himmeti, pey-revlerinin en küçüklerinden farksız bulunduğunu mehbit-i vahy-i Hüdá olmuş bir kalb-i selîmin bahş eylediği bir kuvvet-i mukni'âne ile îzâh ve tebyîn ederek, bu rüesâyâ a'lâ-yı menâsıb-ı Rabbâniyyelerinden ednâ-yı merâtib-i ubûdiyyete inmelerini, bir ilâhtan, bir ma'buddan istiâne hususunda reisün rüüsa iştirak eylemesini ve Hâlık'a nisbeten bir dereke-i acz ve iftikârda bulunan bilcümle "efrâd-ı insaniyye beynindeki fark ve tefâvüt; ilm u faziletten, takvâ ve tâ'atten ibaretdir" i'tikâdının vicdân-ı pâke nakş edilmesini teklif etti. Mukallidleri, göreneklerine esir olanları, ruhlarını tengnâ-yı mezelleten tahlîsa ve ellerini ayaklarını bağlayan, saâdetlerine sed çeken ağlâl-ı hurâfâtı çözmeğe irşâd etti. Kütüb-i semâviyyeyi mütâlaa ve ma'ânîsini idrak ile, o kütüb-i mukaddesenin muhtevî olduğu şerâyi'î îlâhiyyeyi muhafaza ile mükellef iken, kemâl-i gabâvetlerinden yalnız elfâz ve hurûfunu bellemele iktifa edip, rûh ve mânâlarına nüfuz etmek istemeyen me'mûrîn-i rûhâniyyeyi, ikâme eylediği berâhîn-i müskite ile tebkît eyledi. Âmâl ve makâsıd-ı nefsanîyyelerine ittibâ'an o kitablari tahrif edenleri, elfâzlarına istedikleri şekil ve mânâyı verenleri takrî'ât ve tevbihât-ı şedîde ile tahkîr etti. El-hâsil bütûn halkı, vahy-i îlâhîyi anlamaya, sırr-ı ilmiyle tahakkuk etmeye davet eyledi. Her insana zâtında mevdu' olan mevâhib-i fitriyyeyi hüsn-i isti'mâl etmenin yolunu gösterdi. Herkes kendini bilmeye, tanımaya ve akl u fikr ve irade gibi hasâis-i celfile ile mümtaz bir mahlûk-ı şerîf olduğunu idrak edip, bu hasâis-i mübeccelenin mukteziyyâtıyla âmîl olmaya teşvik eyledi. Âlem-i kevn ü fesâdı insana musahhar kılan o Hakîm-i Mutlâk'ın, insana mevcûdâtın hangilerinden intifa' edebilirse onları mubah kılıp, bu intifa'; i'tidâlden, hudûd-i şerîatten, kuyûd-ı faziletten başka bir mâni'i tahdîd eylemediğini ifhâm etti. Halkı, akıl ve fikirlerinin înesiyle ma'rifet-i Hâlık'a vâsıl olmaya ikdâr ve e'azz-i makâsıd ve metâlib-i ûlâ, cihanlar değen bu ma'rifeti iktisâb için de, hâssa-i vahy ile mümtaz olan sâhib-i mu'cizâtın başka vesâiti intihâl-i mübtılâne olmak üzere ortadan kaldırarak, Nebî'den başkasına ittibâ'dan men' eyledi. Nebî'ye iman için de aynıyle tasdik-i Vücûd-ı Bârî gibi delîl-i kavî ve celfye istinâd edilmesini emr eyledi. Vesâtat-ı enbiyâyâ ihtiyacımız ise, der-kârdır. Zira Vücûd-ı Bârî'ye tasdik için bî'set-i enbiyâyâ hacet olmasa da, bilinmesi matlûb-ı îlâhî olan sıfât-ı îlâhiyyeyi bilmek için, şân-ı ulûhiyyete en ziyâde lâıyk olan ibadeti öğrenmek için, mesâlih-i dünyeviyemizi tesviye ve idare hususunda enzârımıza hafi kalan kavânîn ve kavâid-i dakîkaya kesb-i vukûf eylemek için, mahz-ı lutf-ı Sübhânî olarak bî'set-i enbiyâyâ ihtiyacımız olduğunu aklımız inkâr etmez. İnsana, ruh ile cisimden yekdiğerleriyle mümtezic iki âlem-i mütehâliften mürekkeb olduğunu ve her iki âlemine hizmet ve her iki cüz-i vücûdunu dâire-i hikmetten inhirâf etmeyerek

mâ hulika lehlerinde istihdâm etmekle mükellef olduğunu öğretti. Bütün halkı da, öteki âlemde mülâkî olacakları ahvâl u ehvâle karşı daha bu âlemdeyken hazırlanmaya davet etti. En hayırlı amelin, ibâdâtta Hâlık'a ve muamelâtta adl u dâd ve nasihat ve irşâd-ı ibâd şeklinde olmak üzere mahlûka ihlâstan ibaret olduğunu tebyîn etti. Bir kavmin, bir sınıfın değil, bütün nev'i beşerin dünyada rahatı, ukbâda selâmet ve saâdeti için, bilcümle kuvvâ-yı maddiyye ve ma'nevîyesini tevsî' ve meziyyet-i nev'iyye ve ulviyyet-i izâfiyyesini i'lâ için her ne lâzım ise, cümlesini ta'limden geri durmadı. Herkesin hâli, ülfet ettiği ne - hüsrân-ı dünya ve hirmân-ı ukbâ dahi olsa - muhabbet; bilmediği şeye - mûcib-i gazv-i siyâdet ve müntehâ-yı merâtib-i saâdet de olsa - adâvet etmek olduğu halde, maddeten hiçbir kuvvet ve kudreti yok iken velvele-i âlemgiri bütün halk-ı cihânı ayaklandırmak şânından olan böyle büyük da'vete yalnız başına kalkışmak akıllara hakikaten durgunluk verir. Yeryüzündeki i'tikâdât ve i'tiyâdâtın kâffesine birden i'lân-ı harb demek olan bu davaya kıyam ettiği zaman, herkesten evvel mehd-i hidâyet ve merkez-i dâire-i saâdet olmak lâzım gelir. Kendi kavmi tasdik edecek iken, bu neşr-i Hüdâ-pesendâneye en ziyâde mâni' olan onlar oldu. Müşrikîn-i Arab kendi nefislerinin düşmanı, şehvetlerinin esiri olduklarından, o davet-i mühimmenin mu'tazamın olduğu hakâyika yanaşmak istemiyorlardı. Avâmları havâslarının ağzına bakar, irâdelerini onların irâdesine tâbi' kılardı. Havâslarının ukûlü ise, gışâ-yı 'izz ve gurur ile mahcûb olduğundan, öyle bir fakîr-i ümmînin sözünü dinlemeyi azametlerine bir türlü yediremiyorlardı. Zehârif-i dünyadan o kadar be'naşîb olan bir zâtta, kendilerine nasihat vermek, hâiz oldukları makâmât-i ref'aya taarruzla levm ve ta'nîf etmek için bir meziyyet-i hakîkiyye görmüyorlardı. Lâkin o Rasûl-i Ümmî, o Nebî-yi Kuraşî, o fakr u za'fi ile, o acz-i zâhirîsi ile beraber yine sihâm-ı delâilini yağdırıyor, burhân-ı celînin feyizli sehâibinden sâikalar indiriyordu. Gâh zecr u tevbîh ile, gâh rıfk u nasihatle, gâh câlib-i dikkat şeylerle, mûcib-i ibret sözlerle enzâr-ı intibahlarını i'lâ ediyordu. Güya ki, etbâ'ına karşı cebbâr, hükmünde kakhâr, bununla beraber her emir ve nehyinde hikmet-şîâr görünen bir sultân-ı dâd-ger, yahut evlâdını terbiyede mâhir, mesâlih-i dünyeviyye ve uhreviyyelerini tesviyeye kâdir, sert olduğu kadar merhametli bir peder idi. O za'f içindeki o kuvvet, o acz içindeki o müknet, o ümmîlik içindeki o ilim ve hikmet, o muhît-i câhiliyyet içindeki o sedâd ve fazilet ne idi? İşte bunlar hep Ceberût-ı A'lâ'dan hübüd eden nidâdan, Asumân-ı Akdes'ten nüzûl eden inâyet-ü ulyâdan, kendine o kalb-i tâbdârı makarr eden vahy-i celîl-i Hüdâ'dan başka bir şey değildi. O hitâb, her şeyi ilm ve rahmetiyle muhît olan Kâdir-i Kayyûm'un hitâb-ı izzeti idi. Bu emr, kulakları tenbîh eden, cehalet hicâblarını yırtan, gaflet perdelerini paralayan, kalblerin samîmine giren emr-i nâfiz-i İlâhî idi ki, bu emr ve hitâbı da; Rasûlünün sihhat-i risâletine en kavî burhânı ikâme etmek, abd-i sâdıkmı yalancılık töhmetinden berî kılmak için böyle mu'tâd olmayan bir hasîsa-i celile ile mümtez eylediği bir abd-i ümmînin lisani ile onun nutk-ı dil-şikârıyla tebliğ eyledi. Hakikat! İsbât-ı nübüvvete daha vâzih delil aranır mı? Bir ümmî çıksın da; kâtibleri, okuduklarını yazdıklarını anlamaya davet etsin. Medâris-i ilme asla yanaş-

mamış biri gelsin de, ulemâya, bildiklerini şevâib-i cehl ve gabâvetten tasfiye edin, diye çıkışsın. Menabî'i urefânın semtine uğramamış bir kimse urefâyı irşad etsin. Erbâb-ı evhâm içinden yetmişmiş bir kimse, hukemânın sakatâtını bulsun da, onları doğru yola sevk etsin. Sâdegî-i tabîate en yakın olan, nizam-ı hilkatî, kavânîn-i kevnîyyeyi idrakten en uzak kalan kabâil arasında garîb kalmış bir zât, bütün nevî beşer için usûl ve kavâid-i şerî'atı vaz' ve ta'yin etsin. Saâdete öyle şehrhâlar açsın ki, sâlikleri tehlike-i hüsrândan kurtulsun, târikleri ise tarîk-ı necâtı asla bulamasın. Nedir o ulvî hitâblar! Nedir o müs-kit cevab!

İnsanın mahiyeti, hakikati, akılları durduran o Zât-ı âlî-sıfâtın bu halleri-ne nazar-ı ibretle bakınca, [Mâ hâzâ beşeran in hâzâ illâ melekun kerîm ("Bu bir beşer değil. Bu ancak üstün bir melektir!", Yûsuf 12/31.)] diyeceği geliyor. Lâkin hayır, biz bunu söylemeyiz. Onu daire-i beşerîyyetten hariç tutmamakla beraber, sınıf-ı melâikten ma'dûd olmaktan da münezzeh ve müteâlî addederiz. Biz [İnnemâ ene beşerun mislukum yûhâ ileyye ("Ben yalnızca sizin gibi bir beşerim. Şu var ki, bana...vahyolunuyor", Kehf, 18/110.)] âyet-i kerîmesini şân-ı âlîsine en mükemmel tarif olmak üzere tanırız. O mahbûb-ı Hüdâ, o zübde-i kümmel-i asfiyâ, bilcümle enbiyâyı tasdik etmiş bir nebîdir. Lâkin kendi nübüvvet ve risâleti hakkında delîl-i muknî' olmak üzere gözleri kamaştıracak, havâss ve meşâiri tedhîş edecek havârik göstermedi. Her kuvvet-i insaniyyeye muhtassun lehi olan işi yaptırmayı teklif ettiği sırada, akl-ı insanîyi de, hitâb-ı İlahî'yi taakkule me'mûr etti. Hatayı savâbdan temyiz etmek vazifesini ona tahmîl eyledi. Kemâl-i hüccet ve burhânı; kelâmın kuvvetine, belâğatın kahr u galebesine, delilin sıhhatine tevdi' eyledi. Âyât-ı beyyînât-ı İlahîyyeyi, işte medârik-i ukûle en karîb olan bu sûret-i vâzihada isbât eyledi. [ve innehû le-Kitabun Azîz lâ ye'tihî'l-bâtılı min beyni yedeyhi ve lâ min halfihî tenzîlun min Hakîmin Hamîd (Şüphesiz yok ki o, eşsiz bir Kitaptır. Ona önden de ardından da bâtıl gelemez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir. Fussilet, 41/41-42.)]

Ağlâl: Kelepçeler, prangalar
 Âlâ: Kirlen
 Âlâ rûsî'l-eshâd: Şahidler huzurunda
 Âlemgîr: Cihamı kaplayan
 Amâ: Manevî körlük, bilgisizlik
 Ânen fe-ânen: Zamanla, devamlı, gittikçe
 Ârâyiş: Süs, zinet
 Ba'idü'l-menâl: Ele geçirilmesi uzak olan
 Bâlâterîn: En yüksek
 Bâr-gâh: Allahu Teâlâ'nın huzûru
 Bârû: Kale duvarı, sur, sığınak
 Basîte: Düz yer, arz
 Behremend: Nasibi olan, hissedâr
 Bürkân: Yanardağ
 Büzürg-vâr: Saygıdeğer, muhterem
 Câh: Makam, mansıp, itibar

Câvidânî: Ebedî
 Cây-gîr: Yerleşmiş
 Cemm-i ğafir: İnsan kalabalığı
 Cerâsîm: Kökler
 Cerr-i menfaat: Çıkar sağlama
 Çesbân: Lâyık
 Çirkâb: Çirkef
 Dâd: Adalet, hak, doğruluk
 Dâd-ger: Doğru, insafılı
 Dâmgâl: Tuzak kurulan yer
 Derece-i kusvâ: Son derece
 Dest-güşâ: El açan, avuç açan
 Deşt-peymâ: Çölde gezen
 Deycûr: Karanlık
 Dide-firîb: Göz aldatıcı
 Dil-âşûb: Gönlü karıştıran, kalbi meftûn eden

Etvâr: Tavırlar, haller
 Evc-i rifat: Yüksekliğin tepesi, son noktası
 Faysal: Karar, hüküm
 Ferd-i âferîde: Hiç kimse
 Fermân-revâ: Emri kabul edilen
 Feyzâ-feyz: Feyiz ile dolu, bol
 Fürûzân: Parlak, parlayan
 Gabâvet: Ahmaklık, anlayışsızlık
 Gerden: Gerdan, boyun
 Gümgeşt: Kaybolmuş
 Güster: Yayan, döşeyen
 Hâhişger: Arzulayan, istekli
 Hakbîn: Hakka iman eden
 Hâksâr: Hali Perişan
 Hân mân: Ev, bark, ocak
 Hasım-ı eledd: İnatçı düşman
 Havânk: Harikalar
 Hayyiz-i fi'le çıkarmak: Bir şeyi yapmak, eyle-
 me dönüştürmek
 Haziz-i mezellet: Zilletin en aşağı noktası
 Hem-ayâr: Denk, eşit
 Hemhâl: Halleri birbirine benzeyen
 Hişân: Hısum, akrabalar
 Hodgâmâne: Egoistçe
 Hüdâ-pesendâne: Allah'ın beğeneceği gibi olan
 Îrâe: Gösterme
 Îrâs: Sebep olmak
 İm'ân: İnceden inceye araştırma
 Mensûc: Dokunmuş, örülmüş
 Mübâhât: Övünme
 Müknet: Kudret, kuvvet
 Münşuib: Kollara ayrılmış
 Müsâlemet-güzîn: Barışçı, barış yanlısı
 Mustashiben: Yanında bulundurarak, yanına
 alarak

Mutesâid: Yükselen
 Nâsiye: Alın, yüz
 Nebeân: Pınar suyunun yerden kaynaması
 Nigâhbân: Bekçi, gözcü, gözleyen
 Penâh: Sığılacak yer
 Pesîn: Sonraki, en son
 Peyrev: Tâbi olan, ardı sıra gelen
 Piş: Ön, ileri, ön taraf
 Rahm-i mâder: Ana rahmi
 Rehyâb: Yolunu bulabilen, girebilen
 Reyb: Şek, şüphe
 Rüşenâ: Aydın, parlak
 Samîm: İç, asıl, öz
 Sebbi: Esir edilmiş
 Serâser: Baştanbaşa, büsbütün
 Sinn-i kühûlet: Olgunluk yaşı
 Sitâre: Yıldız
 Şehrâh: Yol
 Şerefbaş: Şerefli diren
 Şime: Huy, tabiat
 Şürezâr: Çorak, verimsiz (yerler)
 Tâbdâr: Parlak
 Tâbnak: Münevver, parlak
 Takat-fersâ: Dayanılmaz, takat götürmez
 Tâbiş-nümâ: Parıldayan
 Takat-şiken: Takati tüketen
 Telvîs: Pissetme, kirletme
 Tengnâ: Sıkıntılı yer, dar yer, boğaz
 Tevhîn: Zayıf kılmak
 Tufûliyyet-i Ūlâ: Çocukluk dönemi
 Vâ-pesîn: En gerideki, en sondaki
 Vak': Ağırbaşlılık
 Veleh: Hayret, şaşkınlık
 Zahîr: Yardımcı, arka çıkan
 Zemzeme: Nağme, hoş söz